

Aleksi Konkka Vaateen nurja puoli eli tekstiilien semiotiikasta

[Опубликовано: RИHMA – elämän lanka. – Kajaani. Oulun yliopistopaino 2000. – S. 81-102]

C. 81:

Aiheenamme ovat rituaaliset pukeutumistavat Karjalassa. Rituaalin kannalta tärkeät merkitykset saattavat liittyä tekstiilivalmisteiden aineeseen, väriin, muotoon, ornamentikkaan ja käyttötapaan. Erikseen on taas kysymys niiden rituaalisista funktioista ja semiotiikasta I. aiheemme koko skaala on varsin laaja. Tässä tarkastellaan ainoastaan eräitä karjalaisten riittien pukeutumistapojen erikoispiirteitä ja merkityksiä (tai pikemminkin visioita merkityksistä).

Meneillä olevan keräystyön tavoitteena on koota ns. siirtymäriittien (häiden, hautajaisten ja vuodenvaihteen naamioinnin) pukeutumistapoja koskeva aineisto, jolloin mm. päästään vertailemaan "asutyylien" kesken esiintyviä yhtäläisyyksiä. Asiaa ei tiettävästi tästä näkökulmasta katsottuna ole tutkittu lainkaan, siksi tämä artikkeli rajoittuu vain eräiden keskeisten kysymyksien asettamiseen. Artikkelissa painettujen lähteiden ohella on käytetty julkaisematonta, etupäässä kirjoittajan omaa kenttätutkimusaineistoa.

Karjalainen kuolinpuku

Karjalaisilla oli aivan viime vuosikymmeniin saakka säilynyt muisto erikoisista *kuolienvoattieista*, joita Vienassa ty-

82:

töt saattoivat valmistaa itselleen jo neitsyysaikana. Huoli siitä, että kuolinhetkellä tavanmukaiset oikeat kuolinvaatteet olisivat käden ulottuvilla oli ilmeisesti yksi syy tähän. Samuli Paulaharju tähdentää 1800- ja 1900-lukujen vaihteen vianalaisperinnettä käsittelevässä kirjassaan *Syntymä, lapsuus ja kuolema*, että kuolinvaatteet pitäisi silloin, kun morsiamen *pritanieta* I. myötäjäisiä käydään miehelään noutamassa, panna ensimmäiseksi pöydälle. Näitä vaatteita ei laskettu eikä otettu lukuun, vaikka kaikki muut nuorikolle annettavat vaatteet laskettiin yksitellen. Vaimot ompelivat kuolinvaatteet myös omille miehilleen.



Kuva 1. Vienalainen nainen kuolinpuvussaan. Samuli Paulaharjun piirros. SKS.

83:



Kuva 2. Vienalainen vaimo vanhanaikaisessa puvussaan. Oulanka. Valokuva U.T. Sirelius. Kansallismuseo. Teoksesta: (Vuorela, 1960).

Sekä myöhemmin 1950- ja 1970-luvuilta että myös Paulaharjun aineistoihin verraten vanhemmissa Vienasta ja Aunuksesta 1860-luvulta alkaen saaduista tiedoista päätellen karjalaisten kuolinvaatteet näyttivät suurinpiirtein samankaltaisilta.

84:

Millaiset nämä *kuolienvoattiet* sitten olivat? Paulaharjun mukaan naisille pantiin päälle *rätsinä* eli paita, pitkä laajaharteinen paidantapainen hame l. kosto, sukat ja kengät jalkaan, *kintoat* käteen sekä lakki päähän. Rätsinä ja kosto tehtiin ennen kotikutoisesta valkeasta pellavaisesta vaatteesta, mutta myöhemmin ne ommeltiin ostetusta liinasta, *kisseistä*. Miehillä puettiin alusvaatteeksi rätsinä ja *liinapuksut* - ennen nekin kotivaatetta - ja päälle täysi puku: liivit, housut, takit sekä sukat ja - kuten naisvainajallekin - laitettiin päälle kengät, kintoat ja lakki. Ennen oli vielä tapana sekä miehille että naisille panna päälle pitkä valkea päähine nimeltään *kukkeli*, joka oli valkea päätä ja hartioita verhoava suippupäinen liinavaate, tähdentää Paulaharju.

Kuolijan vaatteita ommeltaessa ei saa panna lankaan solmua, ompeleminen on tehtävä yksinkertaisella rihmalla ns. *läpituohet*, neula on aina pistettävä *iestäpäin*, ei *takoapäin*, jotta ommel tulee yksinkertaista, helposti repeytyvää (Paulaharju 1995, 98). Vyöksi pantiin vain yksinkertaista pellavaista rihmaa ja kuolijan kenkien pohjaan leikattiin reikä. Pertti Virtarannan keräämien tietojen mukaan Vienassa erikoisella *nieklalla nieklottuihin* sukkiin ei tehty kantoja, eikä niitä ollut kuolleen jalkineissakaan. Pistojärven Kiimaisvaarassa "*kuoliensukat nieklottih harvoikse, ta harvoilt ommeltih ne voattiet*" (Virtaranta 1958, 754). Paatenella sukat sekä tossut ommeltiin palttinasta.

Näin puettuna pantiin vainaja *kuolienlauvalle pää* peränurkkaan päin ikonien alle lautsalle I. penkille ja peitoksi laitettiin *katevuate*, joka oli pala valkoista pellavakangasta. Samalla katevaatteella peitettiin vainaja arkussa.

85:

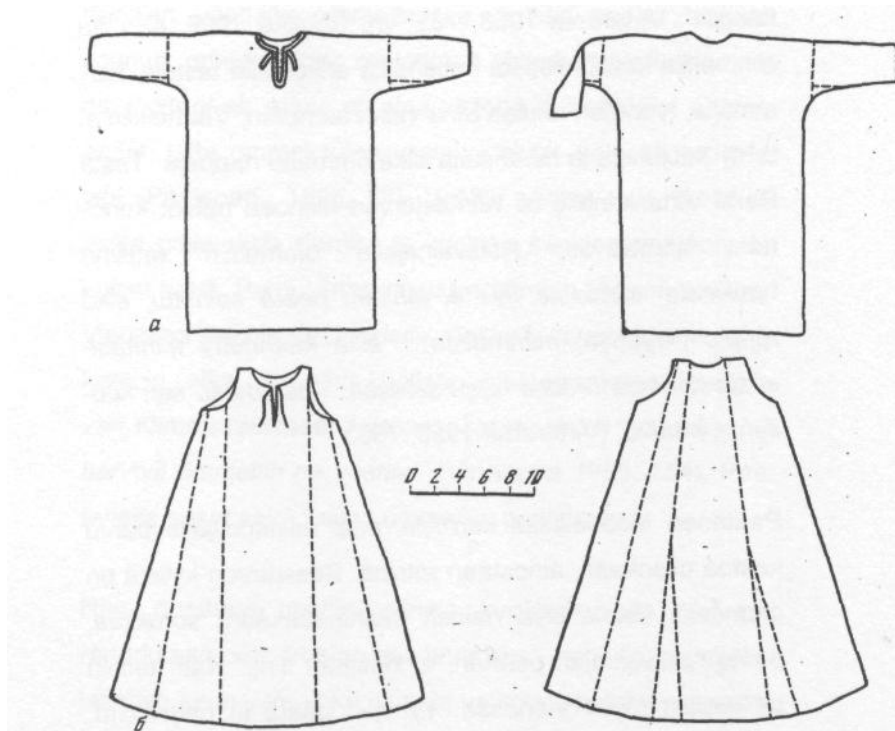
Myös Pertti Virtarannan Vienan kansa muistelee -kirjan mukaan uusi valkea vaate, joka laitettiin vainajan päälle arkussa oli "*kisseitä... ta suum peällä sikse aikoa pantih hautah ku ruvettih laskomah nin siit otettih pois suum piältä vuote. Se oli erityin! pieni voate... Kohta vain kun henki läksi nim pantih ripakko suum peällä. Siinä pietiin kuni oli moam peällä, jottei pahahenki päsis seämeh*" (Virtaranta 1958, 753). "*No kum pessessäki nin kun kuoteltih pitoa jotta sen ei o/s pitäm millänä liikkuo suum peältä pois... Vaikk oli katevoate peällä nin se oli pieni pala siinä suum peällä*" (vielä erikseen - A. K.) (sama, 754).

Vanhoja tapoja muistellessaan vielä parikymmentä vuotta sitten Paatenella naiset tähdensivät, että kuolleen puvun piti olla valkoinen (vrt. Vienassa: "valkiet sukat, valkiet kengät", Virtaranta 1958, 752; vrt. Konkka 1999, 45.) Se ommeltiin kotikutoisesta palttinasta erikoisella tavalla, harsimalla, työntäen neulaa aina vain eteenpäin. Vaatteisiin ei tehty kauluksia ja hihansuita eikä ommeltu nappeja. Tästä Pertti Virtarannalle oli Kiimasjärven Miinoan naiset kertoneet seuraavaa: Naisvainajalle ommeltiin rätsinä "*valkiesta voattiesta. Ne ei lankam peätä solmittu, eikä ruppie (=ryppyä) mimmoista..., eikä keännetty mimmoisesta kohasta... Joka ruppi sanotah... painostau sen kuolien... henkie*" (Virtaranta 1958, 755.)

Paatenen Maaselässä kerrottiin, ettei naiskuolijalle pantu kosta ollenkaan, ainoastaan rätsinä. Seesjärven kylistä on olemassa tietoja ettei naisen päähinettäkään, *sorokkaa*, pantu naisvainajan päähän, ainoastaan liina. Näin tehtiin paikoittain myös Vienassa. Tyttöjen päätä ei palmikoitu, vaan pää peitettiin tässäkin tapauksessa liinalla.

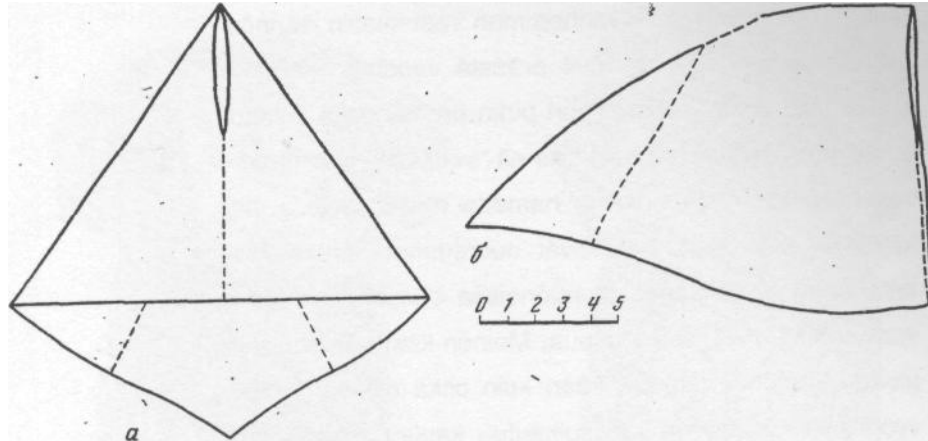
86:

Eri paikoin Karjalassa kuolinvaatteissa käytettiin sellaista mallia, joka leveni alaspäin ja ilmeisesti koko Karjalassa oli ennen tapana panna vainajille päällysvaateen asemasta *kukkeli* (*tčohera*, *tčubruna*), kirjoittaa Unelma Konkka. Eräät venäläiset lähteet 1869-luvulta kertovat pitkästä kukkelista Uhtualla. Pohjois-Aunuksen karjalaisista 1863 julkaistu kuvaus kertoo hautajaisista, että "ruumis pestään ja puetaan valkoiseen paitaan, päällimmäiseksi pannaan kuolinliina, jossa on huppu", joka tarkoittanee kukkeliä. Vuonna 1872 julkaistujen, koko Aunusta koskevien tietojen mukaan talonpojat pukivat miesvainajan päälle paidan ja sen päälle vyön, johon oli kiinnitetty luinen suka. Jalkaan valkoiset lipokkaat ja päällimmäiseksi valkoinen kukkeli. Myös katevaate ole valkoista palttinaa (U. Konkka 1985, 45-46).



Kuva 3. Naisten kuolinpaita ja leninki Aunuksen läänin itäosista. Piirros teoksesta: (Maslova 1984).

87:



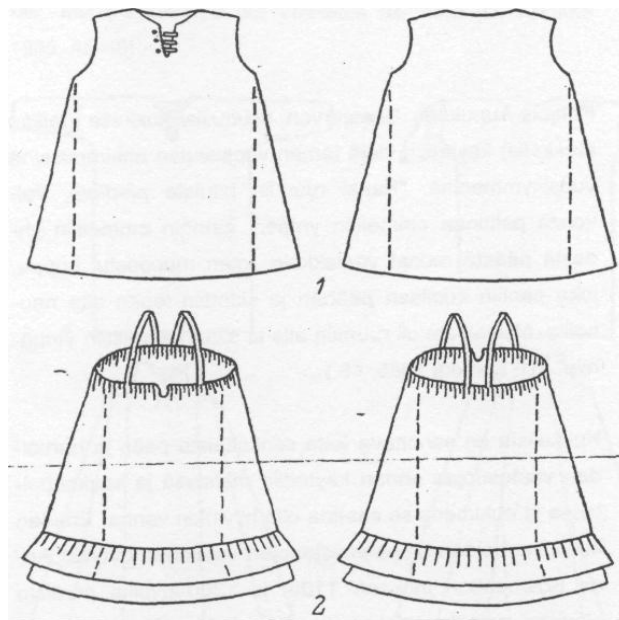
Kuva 4. Naisten kukkeli Anuksen läänin itäosista. Piirros: (Maslova1984).

Pohjois-Auksen Seesjärven seuduilla kukkelia (taikka *tčukkelia*) käytettiin vielä tämän vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä. "Kaksi ruumiin pituista *piedintä*, valkoista palttinaa ommeltiin yhteen, samoin ommeltiin yhdestä päästä reunat vastakkain, joten muodostui huppu, joka pantiin kuolleen päähän ja sidottiin leuan alta nauhoilla. Muu vaate oli ruumiin alla ja sivut kääräistiin ympärille" (U. Konkka 1985, 46).

Kukkelista on sanottava, että senkaltaista pään ja hartioiden vaatesuojaa ennen käytettiin metsissä ja kaskenpoltossa ja pukimena se saattaa olla hyvinkin vanha. Eräiden kuolinvaatteiden ompelemistapojen vastineet löytyvät Anna Kosmenkon mukaan 1100- ja 1300-luvuilta peräisin olevista esinekomplekseista Pohjois-Venäjän itämerensuomalaisten syntysijoilta (Kosmenko 1977, 25).

88:

Kuolinpuvun malli näin ollen saattaa olla entisen työvaatteen taikka muuten vain vanhemman vaatemallin jäännös: I. K.Inha kertoo vuonna 1894 eräästä venejärveläisestä emännästä, joka "leikkasi juuri pirtin permannolla kotokutoista siniseksi painettua sarkaa eli "sviitkaa" vanhanmalliseksi "kostoksi". Semmoista hametta naiset talvella yhä käyttävät ulkotöissä, vaikkeivät nuoremmat moista vaatetta enää mielellään pidä huoneissa ollessaan. Vanhat ihmiset siitä eivät tahdo luopua. Moinen kosto on suora ja ulottuu kantohin saakka, ikään kuin pitkä mekko, vaikka vyötäisiltä kavennettu. Se sulkeutuu kaulan ympäri, jota vastoin uudempi "sarahvana" jättää osan rinnastakin paljaaksi".



Kuva 5. Vanhempi (1) ja uudempi (2) kostomalli Seesjärven Karjalasta. Teoksesta: (Kosmenko 1981).



Kuva 6. Kolttalainen (vasen) ja utsjokelainen naistenmekko. Teoksesta: (Itkonen 1985).

Itkuvaate hääpukuna

Seuraavaksi tarkkaillaan eräitä hääseremonian aikana esiintyviä morsiamen pukeutumista koskevia tapoja. Ne kohdistuvat erityisesti itkuvirsiens esityksiin ja koskevat myös itkettäjää i. erikoista häätikuspesialistia, jonka tehtävänä oli itkettää, eli itkeä tavallisesti morsiamen puolesta taikka muuten esittää itkuja rituaalin eri vaiheissa. Itkukohtauksien kuvauksista tulee ilmi kiinnostava seikka - antilaan taikka itkettäjän kasvojen peittäminen liinalla. Esimerkit ovat poimittu Unelma Konkan kirjasta Ikuinen ikävä.

90:

Risto Bogdanov kuvaa 1920-luvulla vionalaisen antilaan itkua häissä seuraavasti: "Itkutapa on omalaatuinen: anti-las pitäen nenäliinaa silmillään kumartuu sen henkilön puoleen, jolle itkee ja häntä yhdellä kädellä halaten itkee ja ulvoo, itkettäjä seisoo antilaan rinnalla käsi hänen olkapäällään ja vihlovalta äänellä lausuu itkuvirren sanoja".

Paatenella itketettiin morsianta niin, että "itkettäjä kietoi oikean kätensä antilaan hartioiden ympärille ja vasemmalla kädellään peitti silmänsä joko liinalla tai esiliinan reunalla. Antilas oli kumarassa nojaten kyynärpäillään polviinsa ja peittäen kasvonsa esiliinalla ulisten kovalla äänellä". Etelämpänä Aunuksessa kun osapuolet olivat tehneet päätöksensä häiden pitämisestä, antilas peittää päänsä kokonaan i. kauttaaltaan liinalla ja alkaa itkeä ensin ikonien, sitten vanhempien ja omaisten edessä, kirjoittaa vuonna 1894 pyhäjärveläinen opettaja Nikolai Leskov.

Säämäjärven kylistä on tietoja, että huivia, jolla antilaan pää ja kasvot peitettiin, nimitettiin *ujoksi*. Säämäjärven Tsuralahdessa kerrottiin, että ujo tarkoittaa päähän sidottua huivia, jonka päällimmäinen takakulma itkiessä käännetään eteen niin, että se peittää kasvot.

Häärituaalin ensimmäisen osan yhteydessä, joka tapahtuu morsiamen kotona, mainitaan myös morsiamen erikoisista vaatteista. Näitä käytettiin ainoastaan itkuseremonioiden aikana. Silloin kun häitä jatkettiin sulhasen kodissa ei itkuja enää esitetty. Jo Elias Lönnrot oletti häälaulujen perusteella, että kosimisen aikana morsian oli "puettu jollain erityisellä tavalla". Eteläaunukselaisessa hääkuvauksessaan Leskov kirjoittaa, että itkettämisen aikana antilas on puettu arkipäiväiseen mekkoon, hänen tukkansa on valloillaan ja huivin reuna laskettu alas silmille. Säämäjärven

91:

Veskelyksessä näillä morsiamen vaatteilla olikin erikoinen nimitys - *itkusovat* (*sovat* ovat aunukselaisittain vaatteita, siis itkuvaatteet). Vienan Karjalassa oli taas tapana pukea häiden eri vaiheissa antilalle arkipukimien päälle juhlapuku. Itkettämiskohtauksien ajaksi juhlapuku riisuttiin pois.

Aunuksen Karjalassa ei tällaista monikertaista pukeutumista ollut. Siellä ennen vihille lähtöä jäähyväisitkujen loputtua vaihdettiin kaikki antilaan vaatteet kerrallaan. Leskov kertoo, että toimitus tapahtui aitassa. Sinne morsianta vietäessä hänen päälleen heitetään lampaannahoista ommeltu peite. Aitan lattialle on levitetty turkki tai lampaannahka karvapuoli ylöspäin. Sen alle on pantu kirves tai muu teräesine. Siellä antilas riisutaan alasti ja vaihdetaan kaikki vaatteet. Säämäjärvellä kerrottiin, että kaikkien morsiamen päälle puettujen vaatteiden piti olla uudet.

Vepsäläiset kuten myös pohjoisvenäläiset antilaat itkivät arkisissa vaatteissa. Aunuksen läänin venäläisillä erään 1900-luvun alussa tehdyn kuvauksen mukaan morsian, joka käy itkemässä sukulaistaloissa, "on puettu kuluneisiin vaatteisiin, joita nimitetään ribuseiksi (l. ryysyiksi). Sen sijaan hänen ystävättäret ja seuralaiset koreilevat parhaissa puvuissaan".

Pohjois-Venäjän eri seuduilta on tietoja siitä, että morsian oli itkettämisen ajaksi puettu vanhoihin tummiin vaatteisiin ja että hän varoi näyttämästä kasvojaan vieraille ihmisille. Myös inkerikkojen kihloissa oleva morsian käveli tukka hajallaan, mustassa liinassa ja vaatteissa, siis oikeastaan surupuvussa.

Mainitut pukeutumistavoista kertovat tiedot osoittavat, että naapurikansoilla oli säilynyt käsitys kihlajaisten ja häiden

92:

välisestä ajasta eräänlaisena suruaikana. Erikoiset vaatteet, huntu ja osittain hajallaan oleva tukka olivat ilmeisesti aiemmin morsiamen tunnuksena koko kosimistilaisuuden ja häiden välisen ajan, kirjoittaa Unelma Konkka. Mutta samalla ne ovat kuollutta omaista surevien sukulaisten tunnusmerkkejä hautajaismenoissa. Seesjärvellä kylvirsissä (morsiamen hääsaunan yhteydessä esitetyissä itkuvirsissä), pyydetään antilaan äitiä tuomaan pukimet, joissa ei tunnu ompeleita. Samalla tavalla luonnehditaan kuolinitkuissa vainajan vaatteet.

Nämä omaista surevat taikka hääseremonian osalliset ovat kansanuskon mukaan olleet haltijattomia ja siksi vaarallisessa tilanteessa olevia ihmisiä. He saattoivat myös olla vaarallisia muille. Vastasyntynyt lapsi ja hänen äitinsä, hääpari ja sen läheiset sukulaiset kuten myös kuolleen ihmisen omaiset kuuluivat karjalaisten haltijattomuus-käsitteen piiriin, siis olivat elämänsä ko. kautena ainakin 6 viikon ajan ilman tavanomaista suojelushenkeä.

Kuten edellä mainitut tiedot osoittavat, haltijattomuus useimmiten ilmaistiin pukeutumisen kautta. Tähän liittyi myös itkuvirsien esitys, jonka eräs funktio oli haltijattomuustilassa olevan henkilön tai yhteisön suojeleminen: "itkettäminen on sekä erojaisriitin ilmaus, että samalla eräs häiden yhteydessä käytetyistä suojelekeinoista, jolla pyrittiin neutralisoimaan antilasta siirtymäriitin *aikana* uhkaavia vihamielisiä voimia ja supranormaaleja olentoja" (U. Konkka 1985, 115).

Rituaalinen itkuvirsien esittäminen ja erikoisvaatteet näyttävät eräissä tapauksissa liittyvän yhteen. Antilaan itkettäminen tapahtui Leskovin mukaan Aunuksessa ennen morsiamen vaatteiden vaihtoa ja vihille lähtöä l. silloin kun

93:

antilas oli pukeutunut arkisiin vaatteisiin pitäen huivia silmillään. Juhlapukuista antilasta ei enää itketetty, huomauttaa Unelma Konkka.

Eriskummalliset kylänkiertäjät

Kerran vuodessa, joulun ja loppiaisen välillä, eräiden karjalaisten käsitysten mukaan haltijattomia olivat kaikki ihmiset. Elettiin aikaa, jolloin vanha ja uusi vuosi tapasivat, jolloin koko ihmistä ympäröivä maailma syntyi uudestaan. Ihmisen haltijattomuus heijastuikin erittäin näkyvästi naamioriiteissä, jotka ennen kaikkea olivat pukeutumisseremonioita.

Eri puolilta Karjalaa on olemassa tietoja siitä, että naamioituneet huhl'akat ja smuutat joulun välipäivinä taloja kierrellessä panivat päälleen valkoisia, palttinasta valmistettuja vaatteita (mm. päähineitä). Kiestingissä huhl'akat laittoivat päälleen valkoisen palttinaisen puvun. Valkoisia paitoja ja housuja

käytettiin Säämäjärvellä. Siellä myös kauttaaltaan kääriydettiin valkoisiin lakanoihin ja näin kierrettiin kylää. Valkoisiin lakanoihin ja liinoin pukeutuivat myös esim. salmilaiset smuutat. Sangen mielenkiintoista on, että tämä laajalla alueella tavattu naamioituneiden pukeutumistapa muistuttaakin vainajan pukua. Kentältä on myös saatu tietoja, joiden mukaan eräissä tapauksissa naamioituneet näyttelisivät nimenomaan kuolleita.

Pohjoisvienalaiset kertojat ovat huuheľnikkoja koskevissa kauvauksissaan huomauttaneet, että joskus ne laittoivat päälleen suippupäisiä kukkelimaisia päähineitä. Naamioituneet kulkivat usein vanhoissa arki- ja työvaatteissa. Säämäjärvellä kerrottiin, että eräät smuutat pukivat pääl-

94:

leen myös vanhat värjäämättömät sarkahousut. Näytti siltä kuin olisivat lähdössä kaskenpolttoon, kertoja luonnehti.

Naamiointiriittien, häiden ja hautajaisten, eräät pukeutumista koskevat seikat muistuttavat hämmästyttävän paljon toisiaan. Paitsi kuolinvaatteisiin pukeutumista jouluajan naamioituneet Karjalassa usein näyttelivät hääkulkuetta, jossa paitsi morsianta ja sulhasta esiintyivät kaksi-kolme hääseremonian tärkeimpää roolihahmoa. Naiset näissä kohtauksissa näyttelivät miehiä ja miehet naisia. Samoin kuin vienalainen morsian, taloja kiertävät huuheľnikat usein tavallisten vaatteiden päälle pukivat montakin kerrosta juhlapaitoja ja -kostoja (leninkejä). Näin Paatenella oli tapana laittaa päälle jopa viisi kirjottua juhlapaitaa, Muujärvellä tämän lisäksi ripustettiin vyölle käsipaikkoja "esiliinoiksi".

Vienalaisen morsiamen käsiin saatettiin panna villalapaset silloin, kun morsiamen tukkaa käsiteltiin (esim. Inha 1921, 270). Muulloinkin häiden aikana saattoi morsiamen taikka morsiamen (myös sulhasen) vanhempien käsissä olla villakintaat. Kädet peitettiin (joko kintailta taikka esim. paidan hihalla) myös esim. ns. kädeniskun t. -lyönnin aikana, silloin kun sulhasen ja morsiamen suvun edustajat varmistivat kihlonnan.

Pohjoisvenäläisten itkuvirsien tutkija J. V. Barsov oli huomauttanut koskien Aunuksen kuvernementin karjalaisia, että vainajaa pestäessä tai muuten vainajaa liikutellessa karjalaiset aina laittoivat käteen villakintaat. Kintaan funktiona näyttää siirtymäriiteissä olevan henkilön tai sielun varjeleminen, mutta samalla myös mytologisen siirtymän helpottamisen tehtävä, millaiseksi se osoittautuu vainajan sielun tuonpuoleiseen vaeltamisen aikana (Konkka A.

95:

1999, 40-41). Kintaiden käyttö oli yleistä myös karjalaisilla huuheľnikoilla. Tavan "käytännöllinen" selitys, naamioituneiden pelko käsien kautta tapahtuvasta tunnistamisesta, on eräs esimerkki ns. kansan tulkinnasta, joka vie tavan syvempää tarkoituserää etsivää harhaan, vaikka viittaakin oikeutetusti suojautumiskäytännön.

Morsiamen kasvat olivat rituaalin tärkeimpinä hetkinä peitettynä. Kasvoja suojeltiin liinalla myös itkukohtausten aikana. Ainakin suu peitettiin nenäliinalla. Mutta vainajankin kasvoja peitettiin tavallisesti joko suurievulla (vainajan ollessa maan päällä) tai isommalla katevaatteella. Katevaate päällä vainaja myös haudattiin. Katevaate oli ohkaista, myöhemmin jopa läpinäkyvää valkoista kangasta.

Paperista, tuohesta tai kankaasta tehdyt maskit, mutta myös silmien eteen ripustetut harsotyyppiset tai muuten harvaksi kudotut kankaan kappaleet olivat jouluajan naamioituneiden tunnusmerkkejä. Käytettiin myös ohkaista päällinaa, jonka kulma vedettiin kasvoille samalla tavoin kuin edellä mainitun antilaan *ujoin*. Päätarkoitus on ollut nähdä kankaan läpi, jääden ulkopuolisilta piiloon. On eräitä faktoja, jotka viittaavat siihen, että kasvojen peittämisellä ja kankaan läpi katsomisella saattoi aikoinaan olla laajempikin maaginen pohja. Tämän kirjoittajalle on kerrottu Säämäjärvellä kuinka *muissinsuovattana*, syksyisenä muistinlauantaina I. suvun vainajainjuhlanä, onnistui nähdä taloon saapuneet kuolleet sukulaiset. Tätä varten piti kutoa harava verkkonen pellavan rohtimista, panna se silmille ja kiivetä uunille ennen kuin vainajat tulevat pirttiin ikkunaan ripustettuja käsipaikkoja pitkin heille laitettua muistajaisruokaa maistelemaan. Siinä ne juhlapöydän ääressä sitten näkikin.

96:

Huomataan, että tämä harva rohdinverkko on ainoa esine, joka erotti elävien ja kuolleiden maailmat toisistaan. Asettaen rohdinverkon kasvoilleen, näki suvun vainajat I. muille ihmisille näkymättömät toisen maailman edustajat. Myös joulun välipäivien ennustusmenoissa on eräitä tylogisesti vastaavia tapoja, jolloin silmien eteen asetetun esineen (esim. sormuksen) tai ikkunalasista sulatetun sormenjäljen I. hyvin pienen aukon läpi näki pirtissä pöydän vieressä istuvan talonväen. Se, joka näyttäytyi katsojalle ilman päätä, kuoli tulevana vuonna. Huomattakoon, että ylipäänsä ennustamisen joulupäivinä mahdollisti se, että henkimaailman väkeä, kuten muissinsuovattanakin, oli liikkeellä maan päällä.

Edellä oli esitetty tietoja siitä, että itkevän tai itkettävän antilaan puku oli yksinkertainen arkipuku, surupukua muistuttava vaateparsi tai jopa vanha kulunut ryysyisiä vaate. Myös taloissa kiertävät huhl'akat usein pukeutuivat vanhoihin repaleisiin vaatteisiin ja kuluneisiin ryysyihin. Erikseen on mainittava nurin käännetystä turkeista ja nahkoista, jotka ovat olleet yleisiä naamioituneiden pukimia. Samaan *huhh'akusaikah*, joulun ja loppiaisen välipäivinä oli tapana ennustaa tulevaa istuen nurin käännetyn turkin (taikka esim. lehmännahkan) päällä avannon partaalla taikka muussa ns. "kuuntelupaikassa".

Leskovin mukaan Aunukselainen morsian vaihtoi vaatteita nurin käännetyn turkin päällä. Häämenojen aikana karvaisella turkilla muutenkin näytti olevan käyttöä. Ollessaan *kiän alla* (vielä ennen varsinaisia häitä) morsian hyvästeli talonsa ulkopuolella sukulaisiaan ja "oman kylän kujasia" itkien (siis esittäen itkuvirsiä) nurin käännetyn turkin päällä. Sulhasen äidillä, joka oli häissä nuortaparia vastassa sulhasen kodissa, oli päällä nurin käännetty turkki. Nurin

97:

käännetty turkki saatettiin panna myös sulhasen pirtin kynnykselle, silloin sulhasen ja morsian seisoivat jonkun aikaa sen päällä ennen pirttiin astumista. Samaan paikkaan saatettiin sijoittaa myös kappale palttinaa, joskus se nähtiin myös sulhasen ja morsiamen jalkojen alla vihki-äisten aikana kirkossa.

Tässä on lueteltu eräitä yhteisiä piirteitä, joita löytyy kuolin-, hää- ja naamioituneiden puvuista ja niiden käyttötavoista. Mikä oli näiden yhtäläisyyksien pohjana? Miksi taas joulumenojen aikana oli tapana näytellä kuolleita ja hääkulkuetta? Nämä ovat sen luokan kysymyksiä, jotka voidaan määritellä eräiksi perinnetutkijoiden kompastuskiviksi. Selityskaavoja on kyllä esitetty, mutta yleisesti tyydyttäviä ratkaisuja ei ole löydetty. On kuitenkin selvä, että vastaukset piilevät siirtymäriittien luonteessa. Myös vuodenvaihteen menoissa on kysymys käännekohtasta ja siirtymästä vanhasta ajasta ja vanhasta maailmasta uuteen, samoin kuin häissä ja hautajaisissa kyseessä ovat yhteisön statuksen ja ihmiselämän vaiheen muuttumisen sanelemat initiaatiomenot. Näin ollen siirtymän aiheuttamat ulkoiset (reaaliset I. paikan ja ajan muutokset) ja sisäiset (maailmankatsomukselliset I. tässä oikeastaan mytologiset) ihmiselämän muutokset heijastuvat pukeutumistavoissa, jotka usein myös havainnollistavat itse käännekohtan hetken.

Edellä oli mainittu, että yksi ihmiselämän siirtymävaiheisiin suoraan liittyvä käsite on haltijattomuus. Haltijattomuutta voidaan toisaalta verrata väliaikaisen kuoleman tilaan, joka niin näyttävästi esiintyy eri kansojen initiaatoriteissa. Haltijattomat, ilman suojelushenkeä oleskelevat ihmiset ovat puoleksi sieluttomia, oikeastaan väliaikaisesti kuolleita. Siksi myös vaarallisia muille. Tässä on muistettava,

98:

ettei kuolema perinteisessä kulttuurissa milloinkaan ollut tyhjiöön katoamista, vaan siirtymä elämän toiseen muotoon, toiseen maailmaan. Kuolema esiintyykin eräänlaisena välitilana ihmisen elämänkaaren riittien tärkeimmissä siirtymäkohdissa, jolloin uuteen aikakauteen tai tilaan päästään vain ja ainoastaan väliaikaisen kuoleman kautta. Väliaikaisen kuoleman I. haltijattomuuden vaiheessa rituaalin asettamien kieltojen ja käytösvaatimusten noudattamisen merkitys korostui, muutenhan vaarallisen tilanteen ohittaminen olisi vaakalaudalla.

Yksi tällainen ylimenokausi, jolloin kaikki tärkeät ihmiselämän käännökset symbolikielen avulla olivat edustettuina, oli vuoden vaihtumisen aika. Silloin vuoden ja koko maailman uudelleensyntymissä vaiheissa ihmisen kävi armotonta taistelua tulevasta elämästä. Haltijattomuustilasta pääsi vain yhdellä keinolla - hankkimalla itselleen osan eli onnen alkavalle kaudelle. Paitsi henkilökohtaisen onnen maagista loitumista, joita ennustustaiat suurimmalta osin olivat, oli tulevan elämän hyvinvointia silmällä pitäen noudatettava lukuisia kieltoja ja käyttäytymisohjeita. Uuden elämän alkua luotiin myös yhteisön järjestämien mytologispohjaisten ryhmäesitysten avulla. Useimmiten niihin kuuluivat naamioituneiden kiertueet. Haltijattomuustila oli näyttävimmän osoitettu pukeutumisen kautta.

Vanha, karvainen, nurinkäännetty

Naamioituneen puku oli usein vanha tai yksinkertainen työpuku, se saattoi olla myös tilkkuinen tai pörrökarvainen eläimen nahkoista tai nurin käännetystä turkista kyhätty. Kaikki kolme otsikossa mainittua määritelmää ovat omalla tavalla edustamassa sitä merkityskenttää tai osaa sen

99:

mytologisen merkitystekstin käsitteistä, joista koostuu vuodenvaihteen monimutkainen rituaalinen symboliikka. Näitä kolmea riitin aineista yhdistävä tekijä oli oikeastaan vain mielikuvituksellinen tilanne, ns. mytologinen alkuaika, jonka aikoinaan uskottiin tulevan jokaisen vuodenvaihteen menokautena. Tunnettu venäläinen keskiajan tutkija, historioitsija A. J. Gurevitsh toteaa, että käytännössä kaikki suurimmat muinaissivilisaatiot perustivat ajan käsityksensä kiertokulkuun, ajan symbolina oli "ikuisesti pyörivä

kosmisen järjestyksen pyörä, syntymän ja kuoleman jatkuvasti uusiutuva kiertokulku". Mytologinen alkuaika varhaishistoriallisena kautena miellettiin olemattomuuden ja mytologisen kaaoksen kautena, joka koitti yhä uudestaan, kun "palattiin maailman ympyrän" lähtökohtaan (Gurevits 1969, 105). "Ikuinen paluu" (ks. Eliade 1993) eli paluu alkutekijöihin vaikutti myös naamioituneiden asuissa. Siksi myös esiintyminen vanhanaikaisissa ja vanhanmallisissa vaatteissa saattoi heijastaa tätä mytologista paluuta. Sama näyttää koskevan kuolin- ja hääpukuakin.

Taas vaatteiden karvaisuus paitsi sen "alkukantaisuutta" (olivathan eläinten nahoista valmistetut pukimet tiettävästi vanhimpia ihmisen asuja pohjoisessa), oli yhteydessä uuden osan ja haltijan luomiseen. Karvaisuus on osa laajemmin miellettyä kasvillisuutta, joka ilmeisesti kaikkien kansojen uskomuksissa on tavalla tai toisella liittynyt henki - haltija käsityksiin.

Turkki tai nahka ovat rituaaliset esineet, joilla on symbolinen merkitys. Riitin kannalta ei ole olennaista, minkä eläimen nahkaa käytetään, vaan merkitys on aineella eli karvoilla ja villoilla, mutta vaihtoehtoisesti myös pellavalla tai hampulla, joskus ihmisen hiuksilla jne. Tämä ilmenee mm. siinä, että ilmeisesti sama käyttötarkoitus oli sekä nurin

100:

käännetyllä karvaisella turkilla, että pellavaisella palttinalla, joita molempia saatettiin pitää hääparin jalkojen alla (vrt. pohjalainen telttavaate asetettuna nuorenparin päällä). Vaikka tekstiilit ja villaesineet ovat ihmisen muokkaamia esineitä eivätkä enää alkuperäisiä luonnonkappaleita kuten esim. pellossa kasvava pellava tai hamppu taikka eläimestä keritty villa sinänsä, kaikki ne rituaalissa kuitenkin säilyttävät sisäisen symbolisen merkityksensä, edustaen luonnon kasvillisuuden elinvoimaa. Juuri tämä viimeksi mainittu merkitys on rituaalin kannalta tärkein. Näin ollen haltija-hengen saaminen on liittynyt mm. yhdenmukaisuusmagian käyttöön - päällä oleva karvainen vaate auttaa sen omistajaa (mutta ilmeisesti tavalla tai toisella myös muita siihen kosketuksessa olleita) haltijansa luomisessa.

Samuli Paulaharju kertoo Kiveliöitten kansassa Jukkasjärven salvon vesillä vallinneesta tavasta siellä nuottaa vedettäessä olla puhtaissa vaatteissa, mutta "lakin vuoren käännettynä ulospäin" i. lakin käännettynä nurin. Paikka oli ilmeisesti vanha lappalaisten pyhä paikka ja sen haltijan kerrottiin olevan hyvin "äkäinen" (Paulaharju 1937, 84). Eksyminen metsään tarkoitti vanhan kansan käsitysten mukaan joutumista metsänisännän oikkujen kohteeksi i. tavallaan toiseen maailmaan. Tie ihmisten ilmoille löydettiin silloin, kun käännettiin päällä olevat vaatteet nurin. Karjalan eri paikkakunnilla on tallennettu tarina ihmisen karhuksi muuttamisesta (joskus myös päinvastoin karhun ihmiseksi muuttamisesta), joka tapahtui kääntymällä tai itsensä pyörähtämällä tapetun karhun taljan päällä. Yhteistä näillä uskomuksilla on kääntämisen korostaminen maailmojen välisen rajan ylittämistä auttavana maagisena tekona, taikatempuna.

101:

Aunuksessa juhannuksen tienoota, kesän käännekohtaa, nimitettiin *viändöiksi* (suom. 'vääntää'). Paikoin viändöiksi sanottiin myös joulun ja loppiaisen välistä *synnyinmuanaigua*. "Viändöi" on tässä kontekstissa 'käänteen' synonyymi. Käännös ja siirtymä ovatkin vuodenvaihteen (myös juhannustienoolla on vuodenvaihteelle ominaisia piirteitä) avainkäsitteitä, jotka rituaalin symbolikielellä ilmaistiin mm. naamioituneiden joulukiertueisiin osallistuneiden nurin käännettyissä vaatteissa (vrt. Bregenhøj - Vento 1975). "Juhlamenot ja niihin liittyvät mielikuvat pyrkivät luonnehtimaan kuolettavan ja synnyttävän ajan ominaisuuksia, joka sulatti vanhan uudeksi ilman että antoi minkään asian ikuistua", kirjoitti M. M. Bahtin keskiaikaista kansankulttuuria ja eurooppalaista karnevaalia koskevassa teoksessa (Bahtin 1990, 94).

Vaatteiden nurin kääntämisellä oli rituaalissa ainakin kaksi päätarkoitusta: 1. mytologisen ajan palaamisen merkitseminen ja 2. vaateen nurjapuolen esille tuominen, sen "sielupuolen" esittäminen. Mytologinen alkuaika ilmeni mm. eurooppalaisessa karnevaalissa sosiaalisten normien nurin kääntämisellä ja valekuninkaan valitsemisella, myös naamioituneiden transvestistisellä pukeutumisella. Myös karjalaisessa traditiossa miesten pukeutuminen naisten vaatteisiin (tai päinvastoin) oli tavallista huhfakoiden ja smuuttien käyttäytymisessä. Vaatteiden nurjapuolen esille tuominen taas oli osana kriittisessä siirtymätilanteessa tapahtuvaa rituaalista prosessia, joka tähtäsi maailman uudelleenluomiseen.

Rituaalissa esiintyvät symbolikielen ilmaisut tai käyttäytymisen normit ovat useimmiten luonteeltaan ambivalenssit. Myös vaatteiden kääntämisellä on ollut kaksi puolta tai funktiota, kaksi tarkoitusta, jotka ovat väliaikaisen kuole-

102:

man tilan (siirtymäriiteissä liminaalivaiheen) tunnusten esille tuominen ja samalla syntyneen kriittisen tilanteen voittaminen luomalla uuden elämän haltijavoimat. Huomattakoon, että rituaali alkukantaisessa

ajattelutavassa oli ainoa tehokas väline maailman säilyttämiseksi tuholta ja sen päästämiseksi kaaottisesta tilasta, elämän jatkamiselle.

Kirjallisuus:

- Bahtin, M.M.*, 1990. *Tvortshestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i Renessansa*. Moskva.
- Bregenhøj, Carsten - Vento, Urpo*, 1975. Nuutti. Suomalainen karnevaali. Tampere.
- Eliade, Mircea*, 1993. Ikuisen paluun myytti. Kosmos ja historia. Helsinki.
- Gurevitč, A.J.*, 1969. *Vremja kak problema istorii kul'tury*. Voprosy filosofii 3.
- Inha, I.K.*, 1921. Kalevalan laulumailta. Elias Lönnrotin poluilla Vienan Karjalassa. Helsinki.
- Itkonen, T.I.*, 1984. Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Osa I. Porvoo.
- Konkka, Aleksi*, 1999. Tuulivoate puussa. Tekstiilivalmisteiden rituaalisesta käytöstä Vienan ja Aunuksen Karjalassa. RIHMA-aineksia. Oulu.
- Konkka, Unelma*, 1985. Ikuinen ikävä. Karjalaiset riitti-itkut. SKST 428. Helsinki.
- Kosmenko, Anna*, 1977. Karjalan kansantaidetta. Petroskoi.
- Kosmenko, A.P.*, 1981. *Odezhda i ukrasheniija*. Material'naja kul'tura i dekorativno-prikladnoje iskusstvo segozerskih karel. Leningrad.
- Maslova, G.S.*, 1984. *Narodnaja odežda v vostotshnoslavjanskikh traditsionnyh obytshajah i obrjadah XIX - natshala XX v*. Moskva.
- Paulaharju, Samuli*, 1937. Kiveliöitten kansaa. Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilta. Porvoo-Helsinki.
- Paulaharju, Samuli*, 1995. Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia. Kansanelämän kuvauksia 41. Jyväskylä.
- Virtaranta, Pertti*, 1958. Vienan kansa muistellee. Porvoo.
- Vuorela, Toivo*, 1960. Suomensukuiset kansat. SKST 264. Turku.